

3

על המנגנון הפרנואידי

זיגמונד פרויד / שָׂרָפֶר

עד עתה עסקנו בתסביך-האב, השולט במקרה של שרבר, ובפנטזית המשאלה המרכזית של המחלה. בכל אלה אין דבר האופייני לצורת המחלה של הפרנויה, ואין בה דבר שלא ניתן למצוא ואף נמצא במקרים אחרים של נזירוז. את הייחודיות של הפרנויה (או הדמנטיה הפרנואידית) עלינו לתלות בדבר אחר: בצורת ההופעה הייחודית של הסימפטומים, אשר לפי הציפיות שלנו לא התסביכים הם האחראיים לה, אלא המנגנון של יצירת הסימפטומים או זה של ההדחקה. אנו יכולים לומר, שהאופי הפרנואידי מתבטא בכך, שלשם דחיית פנטזית המשאלה ההומוסקסואלית הוא מגיב דווקא בהזית-רדיפה מן הסוג הזה.

יש לכך משמעות מיוחדת, באשר הניסיון מזכיר לנו שראוי לייחס לפנטזית המשאלה ההומוסקסואלית קשר עמוק, ואולי אפילו קבוע, לצורת המחלה הזאת. מתוך חוסר-אמון בניסיון שלי בדקתי בשנים האחרונות, יחד עם חברי ק.ג. יונג בציריך וס. פרנצי בבודפשט, מספר מקרים מבין המקרים הפרנואידיים שבטיפולם לגבי הנקודה המיוחדת הזאת. בין המקרים שעמדו לרשותנו כחומר לבדיקת סיפורי-המחלה

שלהם היו גברים ונשים שונים זה מזה בגזע, במקצוע ובמעמד חברתי. להפתעתנו ראינו עד כמה ההתגוננות נגד המשאלה ההומוסקסואלית עמדה בכל המקרים הללו במרכז הקונפליקט שעמד ביסוד המחלה שלהם, וכיצד כולם התמוטטו בעקבות ניסיונם להשתלט על ההומוסקסואליות הלא-מודעת שהתחזקה אצלם.¹ זה בוודאי לא הלים את ציפיותינו. דווקא בפרנויה האתילוגיה המינית אינה גלויה לעין, אך לעומת זאת בולטות, בעיקר אצל הגבר, הפגיעות החברתיות ותחושות הקיפוח, כגורמי הפרנויה. עם זאת, צריך רק להתעמק מעט כדי להבחין בכך שבפגיעות החברתיות הללו השתתפות המרכיב ההומוסקסואלי של חיי-הרגש היא הגורם המשפיע באמת. כל עוד העיסוק הנורמלי מונע את החדירה אל המעמקים של חיי-הנפש, יש מקום להטיל ספק אם אמנם היחסים הרגשיים של אדם אל עמיתיו בחיים החברתיים אכן קשורים עובדתית או גנטית בארוטיקה. אולם ההזיה חושפת את היחסים הללו בקביעות, וחוזרת אל שורשיו של הרגש החברתי במשאלה הארוטית החושנית הבוטה. גם ד"ר שרבר, שההזיה שלו מגיעה לשיאה בפנטזית משאלה הומוסקסואלית שאין לטעות בה, לא גילה בתקופת הבריאות שלו - לפי כל הדיווחים - שום סימן של הומוסקסואליות במובנה ההמוני.

אני סבור שאין זה מיותר, וגם לא בלתי-מוצדק, לנסות להראות שהתובנה שרכשנו כיום בזכות הפסיכואנליזה בכל הנוגע לתהליכים הנפשיים מעניקה לנו הבנה לגבי תפקיד המשאלה ההומוסקסואלית

¹ אישור נוסף ניתן למצוא באנליזה של החולה הפרנואידי י.ב. מאת A. Maeder (Psychologische Untersuchungen an Dementia praecox-kranken. Jahrbuch für psychoanalyt. 1910, und psychopath. Forschungen.)
אני מצטער על שלא יכולתי לקרוא את העבודה הזאת בזמן כתיבת העבודה שלי.

בהתפרצות מחלת הפרנויה. בדיקות שנערכו לאחרונה² הסבו את תשומת-לבנו לשלב מסוים בהתפתחות הליבידו, שאדם חייב לעבור אותו בדרך מאוטו-ארוטיות לאהבת אובייקט.³ שלב זה כונה בשם נרקסיזם,⁴ אך אני מעדיף את המונח הפחות מדויק אך היותר קצר שצלילו פחות דוחה - נרקסיות.⁵ השלב הזה מבוסס על כך שהפרט הנתון בתהליך של התפתחות, שבו עליו לכנס את הדחפים המיניים האוטו-ארוטיים הפועלים בו לאחדות אחת כדי לזכות באובייקט לאהבה, מתייחס קודם כל לעצמו, לגופו הוא, בטרם יעבור ממנו לבחירה באדם זר כאובייקט. השלב הזה, המתווך בין השלב האוטו-ארוטי לבין שלב בחירת האובייקט, הוא אולי חיוני במצב עניינים נורמלי. נראה שאנשים רבים משתהים זמן רב בשלב הזה, והוא אכן מטביע את חותמו על שלבי ההתפתחות היותר מאוחרים. אצל העצמי שנלקח כאובייקט לאהבה, אברי-המין עשויים להיות הדבר העיקרי. המשך הדרך מוביל לבחירת אובייקט בעל אברי-מין דומים, כלומר לבחירת האובייקט ההומוסקסואלי, ורק משם אל ההטרסקסואליות. הנחתנו היא שההומוסקסואלים המתגלים בשלב מאוחר בחייהם לא השתחררו מן הדרישה לאברי-מין דומים אצל האובייקט שלהם, מצב המושפע מאוד מתיאוריות המין הילדיות, המייחסות לבני שני המינים אברי מין זהים.

לאחר שהאדם מגיע לבחירת האובייקט ההטרסקסואלית, הנטיות ההומוסקסואליות אינן נעלמות ואינן נפסקות, אלא נדחקות מן

² I. Sadger, Ein Fall von multipler Perversion mit hysterischen Avsenzen. Jahrbuch f. Psychoanalyt. Forschungen, II. B., 1910. – ז' פרויד, 1910, זכרון ילדות של ליאונרדו דה-וינצ'י. [הוצאת 'דביר', 1967. העורך]

³ פרויד, ז' 1905, 'שלוש מסות על התיאוריה של המיניות'. [הוצאת 'עם עובד', 2002. העורך.]

⁴ [Narzissismus. העורך]

⁵ [Narzissismus. העורך]

המטרה המינית ומוסטות לניצול בצורות אחרות. כך הן מתחברות לחלקים של דחפי-האני, ויחד איתם מהוות את המרכיבים 'הנסמכים' של הדחפים החברתיים, ובכך מהוות את התרומה של הארוטיקה לידידות, לרעות, לתחושת הכלל ולאהבת האדם. את משקלה של התרומה הזאת, שמקורה מיני, והנובעת מעכבה של המטרה המינית, קשה מאוד לנחש מתוך היחסים החברתיים הנורמליים של האדם. אך באותו הקשר יש לציין שדווקא הומוסקסואלים גלויים, וגם כאלה המתנגדים לפעילות החושנית, מצטיינים בפעולתם הנלהבת למען האנושות הודות לסובלימציה⁶ של נטייתם הארוטית.

ב'שלוש מסות על התיאוריה של המיניות'⁷ הבעתי את הדעה שכל מדרגה בהתפתחות הפסיכו-סקסואלית טומנת בחובה אפשרות של 'קיבעון'⁸, ועמו נקודת תורפה של נטייה. לאנשים שלא השתחררו לחלוטין מן השלב הנרקסיסטי, כלומר יש להם שם קיבעון העלול לשמש כנטייה למחלה, נשקפת סכנה שפרץ של ליבידו שאינו מוצא לעצמו פורקן אחר יהפוך את הדחפים החברתיים שלהם למיניים, ובכך יביא לביטול העידון שזכו בו במהלך התפתחותם. כל דבר הגורם לזרימה של הליבידו לאחור ('רגרסיה') עשוי לגרום לתוצאה כזאת. מצד אחד הליבידו מתחזק באופן עקיף אצל האשה בגלל אכזבה, או נבלם בשל פגיעה ביחסים החברתיים עם גברים אחרים, שניהם מקרים של 'תסכול עמוק', ומצד אחר יש עליה כללית של הליבידו החזק מכדי למצוא לו פורקן בדרכים הפתוחות לפניו, ועל-כן עלול לגרום לפריצת הסכרים במקומות התורפה שלהם.

⁶ עידון. [העורך]

⁷ פרויד, 1905. הוצאת 'עם עובד', 2002. [העורך].

⁸ פיקסציה. [העורך]

הואיל ובאנליזות שלנו אנו מגלים שהחולים הפרנואידיים מבקשים להתגונן מפני הסקסואליזציה של הדחפים החברתיים שלהם, אין מנוס מן ההנחה שאת נקודת התורפה בהתפתחותם עלינו לחפש בחלק שבין האוטו-ארוטיות, הנרקיסיות וההומוסקסואליות, ושהנטיה שלהם לחלות מצויה שם ואולי אפילו ניתנת למיקום בצורה יותר מדויקת. נטיה דומה עלינו ליחס לדמנטיה פרקוקס של קרפליץ⁹ או לסכיזופרניה (בעקבות בלוילר),¹⁰ ואנו מקווים שנצליח לגלות נקודות אחיזה נוספות על-מנת לבסס את ההבדלים בצורה ובמהלך של שתי המחלות על יסוד הבדלים בקיבעון הגורם לנטיה הזאת.

אם נצא מן ההנחה שגרעין הקונפליקט בפרנויה של הגבר טמון בפנטזית המשאלה לאהוב את הגבר, בל נשכח שתנאי מוקדם לצורך אישור ההנחה החשובה הזאת הוא בדיקה של מספר גדול של חולים הסובלים מצורות שונות של פרנויה. עלינו להיות מוכנים אפוא להגביל את האמירה שלנו אך ורק לטיפוס מסוים של פרנויה. אף-על-פי-כן תמוה שניתן לתאר את הצורות העיקריות הידועות של הפרנויה כהתנגדויות למשפט האחד "אני [גבר] אוהב אותו [גבר]", ואכן הן ממצות את כל הנוסחים האפשריים של אותה התנגדות.

ההתנגדות למשפט "אני אוהב אותו [את הגבר]" באה לידי ביטוי:
 א - בהזית הרדיפה, כאשר האדם מכריז בקול רם: "אני לא אוהב אותו - אני הרי שונא אותו." ההתנגדות הזאת, שגם בלא-מודע לא היתה נשמעת אחרת,¹¹ אינה יכולה להפוך למודעת אצל חולה הפרנויה בצורתה זו. מנגנון יצירת הסימפטומים בפרנויה מחייב את

⁹ Kraepelin. [העורך]

¹⁰ Bleuler. [העורך]

¹¹ בהתאם לתפישה של 'השפה הבסיסית', לפי שרבר.

החלפת התפישה הפנימית, הרגש, בתפישה ממקור חיצוני. כך נהפך המשפט "אני הרי שונא אותך" באמצעות ההשלכה למשפט אחר: "הוא שונא (רודף) אותי, דבר המצדיק את השנאה שלי כלפיו." הרגש המניע הלא-מודע מופיע אפוא כמסקנה מתוך תפישה ממקור חיצוני: "אני לא אוהב אותך - אני הרי שונא אותך - משום שהוא רודף אותי."

ההסתכלות אינה מותירה מקום לספק שהרודף הוא לא אחר מאשר האהוב לשעבר.

ב - סוג אחר של התנגדות היא הארוטומניה,¹² שבלעדי הפרשנות הזאת היתה נותרת בלתי-מובנת לחלוטין: "אני לא אוהב אותך - אני אוהב אותה."

הכפיה להשלכה מחייבת את שינוי המשפט: "אני מרגיש שהיא אוהבת אותי."

"אני הרי לא אוהב אותך - אני אוהב אותה - מפני שהיא אוהבת אותי." רבים ממקרי הארוטומניה היו עשויים להיראות כמו קיבעונות הטרוסקסואליים מעוותים ללא כל ביסוס אחר, אלמלא היתה תשומת-לבנו מוסבת לכך שכל ההתאהבויות הללו לא נובעות מתפישה פנימית שמשמעותה לאהוב, אלא מן המקור החיצוני - להיות נאהב. בצורת הפרנויה הזאת יכול המשפט האמצעי "אני אוהב אותה" להיפך למודע, משום שהסתירה בינו לבין המשפט הראשון אינה כה חריפה ובלתי-ניתנת לגישור כמו הסתירה בין לאהוב ולשנוא. עדיין קיימת אפשרות לאהוב גם אותך וגם אותה. באופן כזה ייתכן גם שתחליף ההשלכה "היא אוהבת אותי" ייסוג מפני המשפט ב'לשון הבסיסית': "אני הרי אוהב אותה."

¹² דחף מיני מופרז. [העורך]

ג - הסוג השלישי של התנגדות אפשרית הוא הזית הקינאה, שאת צורותיה האופייניות ניתן לבחון אצל נשים וגברים כאחד.

1. הזית הקינאה של האלכוהוליסט. תפקיד האלכוהול בהפרעה הזאת מובן לנו מכל מיני כיוונים. ידוע לנו, שאמצעי ההנאה הזה מסלק עכבות ומבטל את הסובלימציה. הגבר נדחף לא אחת אל האלכוהול כתוצאה מהאכזבה מאשתו, ופירושו של דבר בדרך-כלל שהוא הולך אל בית-המרזח ומבלה בחברה של גברים המעניקים לו את הסיפוק הרגשי החסר לו אצל אשתו בבית. אם הגברים הללו נהפכים לאובייקטים של הטענה ליבידנלית חזקה בלא-מודע שלו, הוא מתנגד להם באמצעות השימוש בצורה השלישית של ההתנגדות: "לא אני הוא האוהב את הגבר הזה - הרי היא אוהבת אותו", וחושד באשתו ביחס לכל הגברים שהוא מתפתה לאהוב אותם.

הסילוף של ההשלכה נעדר כאן, משום שעם החלפת הסובייקט האוהב, התהליך מושלך מתוך האני החוצה. העובדה שהאשה אוהבת את הגברים נותרת עניין של תפישה חיצונית; לעומת זאת העובדה שהאדם עצמו אינו אוהב אלא שונא, שהוא אוהב לא את האדם הזה אלא אדם אחר, כל אלה הן עובדות הנוגעות לתפישה הפנימית.

2. בצורה דומה מאוד נוצרת הפרנויה מתוך קינאה אצל הנשים. "לא אני אוהבת נשים - הוא אוהב אותן." האשה הקנאית חושדת בבעלה שהוא אוהב את כל הנשים שמצאו חן בעיניה כתוצאה מההומוסקסואליות שלה ומן הנרקיסיות שלה, הגורם למחלה שהתחזקה לאין שיעור. בבחירת האובייקטים לאהבה, שהיא מיחסת לבעלה, מתגלה בצורה שאין לטעות בה תקופת החיים שבה נוצר הקיבעון. לעיתים קרובות מדובר בנשים זקנות שאינן מתאימות לאהבה מציאותית, ברענון זכרן של מטפלות, משרתות, חברותיה מילדות או פשוט אחיותיה המתחרות בה.

אפשר היה להאמין שהמשפט האחד המורכב משלושה איברים, כגון: "אני אוהב אותו" מאפשר רק שלושה סוגי סתירות. הזית הקנאה סותרת את הסובייקט, הזית הרדיפה - את הפועל, והארוטומניה - את האובייקט. אבל לאמיתו של דבר אפשרית גם סתירה רביעית, והיא השלילה הכוללת של המשפט כולו:

"אני בכלל לא אוהב שום דבר ושום אדם." והמשפט הבא, שהוא שווה ערך לכאורה מבחינה פסיכולוגית, משום שהרי חייבים לעשות משהו עם הליבידו: "אני אוהב רק את עצמי." סתירה מן הסוג הזה נחווית על ידינו כשיגעון גדלות, ומתפרשת כהערכה מינית מופרזת של האני, דבר המאפשר לו להסיט הצידה את ההערכה המופרזת של אובייקט האהבה.¹³

לשם הבנת חלקים אחרים של מחלת הפרנויה אין להתעלם מן המשמעות של הופעת תוספת של שיגעון גדלות ברוב הצורות האחרות של המחלה. הרי יש הצדקה להנחה ששיגעון הגדלות הוא ילדי, ושבהתפתחות היותר מאוחרת הוא נופל קורבן לתביעות החברה, וכן ששום דבר אינו משפיע עליו כדי לדכאו יותר מן ההתאהבות המשתלטת על הפרט.

פִּי בְּמָקוֹם שֶׁבּוֹ הָאֵהָבָה מְתְעוֹרָרֶת
מֵת הָאֲנִי, הָרוֹדֵן הָאֶפֶל.¹⁴

¹³ פרויד, ז. (1905) 'שלוש מסות על התיאוריה של המיניות', הוצאת 'עם עובד', 2002. השקפה וניסוח דומים ניתן למצוא אצל אברהם (Abraham) ומאדר (Maeder).

¹⁴ Dscheladin Rumi, בתרגום Ruckert מצוטט מתוך המבוא של Kühlenbeck לדרך החמישי של יצירותיו של Giordano Brunu. [מתוך יצירתו של מוחמד אבן מוחמד, המשורר הפרסי המיסטי בן המאה השלוש-עשרה. העורך.]

אחרי ההסברים האלה אודות המשמעות הבלתי צפויה של פנטזית המשאלה ההומוסקסואלית עבור הפרנויה אנו חוזרים אל שתי התופעות, שאליהן התכוונו מלכתחילה להעביר את המאפיינים של המחלה הזאת: אל המנגנון של יצירת הסימפטומים ואל מנגנון ההדחקה.

לפי שעה אין לנו זכות להניח ששני המנגנונים הללו זהים, שיצירת הסימפטומים מתנהלת באותו אופן כמו ההדחקה, בעוד שלאמיתו של דבר היא מתנהלת דווקא בכיוון ההפוך. זהות כזאת אינה מתקבלת על הדעת כלל ועיקר, אך אנו רוצים להימנע מכל אמירה לפני שנסיים את חקירתנו.

ביצירת הסימפטומים בפרנויה מתבלטת בראש ובראשונה אותה תכונה, שהשם השלכה הולם אותה. התפישה הפנימית מדוכאת, וכתחליף לה מופיע תוכנה בתודעה, לאחר שעבר עיוות מסוים, כאילו היה תפיסה ממקור חיצוני. בהזית הרדיפה העיוות מתבטא בשינוי של האפקט. האהבה שאדם אמור לחוש מבפנים נתפשת כשנאה ממקור חיצוני. היינו מתפתים לציין את ההליך המוזר הזה כמאפיין הכי משמעותי בפרנויה וכמאפיין הפתולוגי המוחלט שלה, אלמלא נזכרנו בעוד מועד בשני דברים. ראשית, שההשלכה אינה ממלאת את אותו תפקיד בכל הצורות של הפרנויה, ושנית, שהיא מופיעה לא רק בפרנויה אלא בנסיבות אחרות בחיי-הנפש, והיא אכן נוטלת בקביעות חלק בגישתנו אל העולם שמחוצה לנו. כאשר אנו מחפשים את הסיבות לתחושות מסוימות שלנו לא בתוכנו, כמו שאנו נוהגים לגבי תחושות אחרות, אלא מעבירים אותן החוצה, הרי גם ההליך הנורמלי הזה ראוי להיקרא השלכה. כך, לאחר שהתברר לנו שהבנת ההשלכה מחייבת אותנו להתייחס לבעיות פסיכולוגיות כלליות יותר, החלטנו להטות את חקר ההשלכה ועמו גם את יצירת הסימפטומים בפרנויה

בכלל, להקשר אחר, ולהפנות את תשומת-לבנו לשאלה איזה דימוי נוכל ליצור לעצמנו על אודות מנגנון ההדחקה בפרנויה. אני טוען מראש, שהויתור הזה יתגלה כמוצדק לעת עתה, לאחר שנמצא שהליך ההדחקה קשור הרבה יותר לתולדות התפתחות הליבידו ולנטיה למחלה הנובעת ממנו, מאשר לאופן יצירת הסימפטומים.

ככלל מצאנו בפסיכואנליזה, שהתופעות הפתולוגיות נובעות מן ההדחקה. אם נתבונן במה שאנו מכנים בשם 'הדחקה' במבט חודר יותר, נמצא שיש מקום לחלק את התהליך הזה לשלושה שלבים, המאפשרים הבחנה טובה וקלה להבנה:

(1) השלב הראשון הוא הקיבעון, התנאי המוקדם לכל 'הדחקה'. עובדת הקיבעון מתבטאת בכך שדחף, או חלק מדחף, אינו משתתף בהתפתחות הנורמלית הצפויה, ובעקבות העכבה הזאת בהתפתחות הוא נותר בשלב ילדי מוקדם יותר. הזרימה הליבידינלית הזאת מתייחסת אל היצירות הנפשיות היותר מאוחרות כאילו היא שייכת למערכת הלא-מודע, כאילו שהודחקה. כבר אמרנו, שבקיבעונות כאלה של הדחפים טמונה הנטיה לחלות במועד יותר מאוחר, וניתן להוסיף גם שהם הקובעים את התוצאה של השלב השלישי של ההדחקה.

(2) השלב השני של ההדחקה הוא ההדחקה האמיתית, שאליה התייחסנו בעיקר עד כה. מקורה במערכות היותר מפותחות בעלות כושר המודעות של האני, ובעצם ניתן לתאר אותה כ'לאחר-ההדחקה'. היא יוצרת רושם של הליך פעיל, בעוד שהקיבעון יוצר רושם של שארית סבילה. ביסוד ההדחקה עומדים הצאצאים הנפשיים של הדחפים הראשוניים שנותרו מאחור, כשהתחזקותם של אלה גרמה לקונפליקט ביניהם לבין האני (או לדחפים המשיקים לאני), או שהם שאיפות נפשיות מן הסוג המעורר רתיעה חזקה

מסיבות אחרות. אולם הרתיעה הזאת לא היתה מובילה להדחקה אלמלא נוצר חיבור בין השאיפות הלא אהודות המועמדות להדחקה לבין אלה שכבר הודחקו. כאשר זהו המצב, הדחיה מצד המערכת המודעת והמשיכה מצד המערכת הלא מודעת פועלות בו-זמנית להצלחת ההדחקה. במציאות ההפרדה בין שני המקרים שהובדלו כאן עשויה להיות פחות חריפה, וההבדלים ביניהם עשויים להתבטא בתרומה קטנה או גדולה יותר של הדחפים הראשוניים שהודחקו להיווצרות ההדחקות.

(3) השלב השלישי, שנודעת לו חשיבות רבה עבור התופעות הפתולוגיות, הוא כישלון ההדחקה, ההתפרצות, החזרה של המודחק. ההתפרצות הזאת נובעת מן המקום של הקיבעון, ותוכנה הוא רגרסיה בהתפתחות הליבידו עד לאותה נקודה.

הזכרנו כבר את ריבוי הצורות של הקיבעון. הן רבות כמו שלבי התפתחות הליבידו. עלינו להיות מוכנים להכיר בצורות השונות של מנגנוני ההדחקה, ובאלה של ההתפרצות (או של יצירת הסימפטומים), ולהניח שלא ניתן לייחס את כל הצורות הללו אך ורק לתולדות ההתפתחות של הליבידו.

לא קשה לנחש שבהסברים הללו אנו נוגעים בכעית הבחירה של הנוירוזה, שלא ניתן להתמודד אתה אלא בעבודת הכנה מסוג אחר. הבה נזכור, שכבר טיפלנו בקיבעון ואת יצירת הסימפטומים הנחנו בצד, ונתרכז בשאלה אם מתוך האנליזה של המקרה של שרבר נוכל להפיק רמזים (תובנות) על מנגנון ההדחקה השולט בפרנויה.

בשיא המחלה נולדה אצל שרבר, בהשפעת החזיונות, "בחלקם זוועתיים אך בחלקם כבירים באופן שלא יתואר" (עמ' 73), הדעה שאסון גדול, שיביא לקץ העולם, עומד להתרחש. הקולות אמרו לו שעתה אבד כל מה שהושג במהלך 14,000 שנים (עמ' 71), ושלעולם

הוקצבה רק עוד תקופה בת 212 שנה. בשלב האחרון לשהותו במוסד של פלכסיג הוא האמין, שתקופת הזמן הזאת כבר אזלה. הוא עצמו היה "האדם האמיתי היחיד שעוד נותר לפליטה", ואת הדמויות האנושיות שהוא עדיין ראה - הרופא, השומר והחולים - תיאר כ"אנשים שנבראו בכישוף ובחיפזון". לעתים התגלה גם הזרם המנוגד של רגשות. הציגו לפניו דף של עיתון, שבו יכול היה לקרוא את הידיעה על מותו (עמ' 81), הוא עצמו מופיע בדמות שניה, נחותה, ויום אחד פשוט נעלם בשקט (עמ' 73). אבל תצורת ההזיה הלוכדת את האני ומקריבה את העולם התבררה כחזקה הרבה יותר. אשר לסיבות האסון הזה הוא דמיין לעצמו דימויים מדימויים שונים. פעם דימה את הפיכת העולם לקרח, בגלל נסיגת השמש. פעם דמיין חורבן כתוצאה מרעידת-אדמה, שבה הוא בתור 'חווה הרוחות' ממלא תפקיד מוביל, בדומה לתפקיד שמילא חווה רוחות אחר ברעידת האדמה בליסבון בשנת 1755 (עמ' 91). במקום אחר האשם היה פלכסיג, משום שבאמצעות אמנות הכישוף שלו הוא הביא להתפשטות של בהלה ופחד בקרב בני-האדם, הרס את יסודות הדת וגרם ליצירת אווירה של עצבנות וחוסר מוסר כלליים, שכתוצאה מהם פקדו מגפות את האנושות (עמ' 91). מכל מקום קץ העולם היה תוצאה של הקונפליקט שפרץ בינו לבין פלכסיג או, כפי שמראה האתיולוגיה של השלב השני של ההזיה, של החיבור שאינו ניתן להתרה עם אלוהים, כלומר התוצאה ההכרחית של מחלתו. כעבור שנים, לאחר ששרבר חזר לחברת בני-האדם, ולאחר שלא מצא בספרים, בקטעים המוסיקליים ובחפצים אחרים שהשתמש בהם, שום עדויות שיכלו לעלות בקנה אחד עם ההנחה בדבר השבר התקופתי הגדול בתולדות האנושות, הודה בכך שלא ניתן עוד להצדיק את התפיסה שלו (עמ' 85) "...איני יכול להימנע מלהודות, שבמבט מן

החוץ הכל נותר כשהיה. השאלה אם בו־זמנית לא התרחש שינוי פנימי עמוק, תידון לעיל. " הוא לא יכול היה לפקפק בכך שבמהלך מחלתו העולם חרב, אבל העולם שראה עתה לנגד עיניו לא היה אותו עולם.

שואה עולמית כזאת, במהלך השלב הסוער של הפרנויה, מופיעה תכופות גם בסיפורי־מחלה אחרים.¹⁵ על יסוד התפישה שלנו באשר להטענת¹⁶ הליבידו, אם נתיר לעצמנו לקבל את ההערכה¹⁷ שהאנשים האחרים הם "גברים שנבראו בחיפזון", לא יקשה עלינו להסביר את האסונות הללו.¹⁸

החולה שלל את הטענת הליבידו אשר הועיד קודם לאנשים בסביבתו ובעולם החיצוני בכלל. כך הכל עורר אצלו אדישות, והוא נותר חסר יחס כלפיו ונזקק לרציונליזציה משנית, שתסביר שהכל "מכושף ונברא בחיפזון". חורבן העולם הוא ההשלכה של האסון הפנימי הזה. העולם הסובייקטיבי שלו נהרס לאחר ששלל ממנו את אהבתו.¹⁹

אחרי הקללה שביטא פאוסט כאשר נפטר מן העולם, שרה מקהלת

¹⁵ 'חורבן העולם' כתוצאה ממניע אחר מופיע בשיא האקסטזה של האהבה (טריסטן ואיזולדה של ואגנר). כאן לא האני, אלא האובייקט האחד, סוחט את כל ההטענות שהעניק העולם החיצוני.

¹⁶ בתרגום האנגלי: cathexis. [העורך]

¹⁷ של שרבר. [העורך]

¹⁸ ר' **Abraham**, Die psychosexuellen Differenzen der Hysterie und der Dementia Praecox.. Zentralb. f. Nerven- und Psych., 1908 [Neudruck in der zweibändigen, von Johannes Cremerius besorgten Ausgabe psychoanalytische Studien, Frankfurt, (S.Fischer Verlag) 1971, S. 132ff.]

Jung, Zur Psychologie der Dementia Praecox. 1907

בעבודה הקצרה של אברהם מצויות כמעט כל נקודות הראות המהותיות של המחקר הזה על אודות המקרה של שרבר.

¹⁹ אולי הוא שלל לא רק את הטענת הליבידו, אלא את העניין בכלל, כלומר, גם את ההטענות שמקורן באני. ראה דיון בשאלה זו להלן.

הרוחות:

אָבוי! אָבוי!
הָרֶסֶת אוֹתוֹ, אֶת הָעוֹלָם הַיְפֵה,
בְּאֶגְרוֹפֶךָ רַב הַכַּח!
הוא נֶהָרֵס, הוא מְתַמוֹטֵט!
חֲצִי אֶל הָרֶס אוֹתוֹ!
.....
הַבֵּן רַב הָעֵצָמָה
מִבֵּין בְּנֵי־הָאֲדָמָה.
הַמְּפֹאָר בָּהֶם,
בְּנֵה אוֹתוֹ שׁוֹב,
בְּחִיקֶךָ בְּנֵה אוֹתוֹ שׁוֹב!

וחולה הפרנויה בונה אותו שוב, אמנם לא מפואר יותר, אך לפחות כזה שיוכל לשוב ולחיות בו. הוא בונה אותו מן העבודה של ההזיה שלו. מה שנראה בעינינו כתוצר של המחלה, יצירת ההזיה, הוא לאמיתו של דבר הניסיון לריפוי, השחזור. זה²⁰ מצליח אחרי האסון פחות או יותר, אך לעולם לא באופן מלא. לדברי שרבר התחולל בעולם "שינוי פנימי עמוק". אך האדם רכש בחזרה התייחסות לאנשים ולדברים בעולם. לעיתים היחס הזה הוא אינטנסיבי ביותר, גם אם עוין, בשעה שקודם לכן היה מלא רגש וציפיה. הווה אומר: הליך ההדחקה האמיתי מורכב מהסרת הליבידו מאנשים ודברים שהיו אהובים בעבר. הוא מתבצע באלם; איננו מקבלים מידע כלשהו

²⁰ השחזור. [העורך]

עליו, ואנו נאלצים להסיקו מתוך ההתרחשויות שבאו בעקבותיו. מה שאכן מובא לידיעתנו בקול המולה גדולה הוא תהליך הריפוי, המבטל את ההדחקה ומחזיר את הליבידו אל האנשים שמהם הסיר אותו לפני כן. במחלת הפרנויה תהליך זה מתבצע באמצעות ההשלכה. לא יהיה זה נכון לומר, שהתחושה שדוכאה בפנים מושלכת החוצה. יותר נכון לומר, שמה שהוסר מבפנים חוזר מבחוץ. הבדיקה היסודית של תהליך ההשלכה, שדחינו להזדמנות אחרת, היא אשר תעניק לנו את הביטחון הסופי.

ועתה עלינו להיות מרוצים מכך שהתובנה שרכשנו זה עתה מחייבת אותנו לסדרה של דיונים נוספים.

(1) בחינה נוספת של הנושא תגלה לנו שהסרת הליבידו אינה מאפיינת באופן בלעדי את מחלת הפרנויה, ושבמקומות בהם היא מתרחשת היא אינה גורמת לתוצאות כה חמורות. יתכן בהחלט שהסרת הליבידו היא המנגנון המהותי של כל הדחקה. איננו יודעים דבר על כך, כל עוד ההשפעות האחרות של ההדחקה לא הועמדו לבדיקה זהה. מה שברור הוא שבחיים הנורמליים (ולא רק בתקופת האבל) אנו מסירים תכופות את הליבידו מאנשים או אובייקטים אחרים מבלי לחלות כתוצאה מכך. כאשר פאוסט נפטר מן העולם עם הקללות הידועות, הדבר לא גרם להופעה של פרנויה או של נזירוזת אחרת, אלא להיווצרות מצב נפשי כללי ייחודי. לפיכך הסרת הליבידו כשלעצמה אינה יכולה להיות הגורם הפתוגני בפרנויה. נדרש מאפיין מיוחד, שיש בו כדי להסביר את ההבדל בין הסרת הליבידו בפרנויה לבין צורות אחרות של התהליך הזה. לא קשה להעלות השערות באשר לאופי הזה. מהו השימוש הנוסף של הליבידו, שהשתחרר

כתוצאה מכך שהוסר?²¹ כרגיל אנו מחפשים מיד תחליף לחיבור שהוסר. עד שהתחליף הזה יצלח, אנו מקבלים את הליבידו החופשי המרחף בנפש, שם הוא יוצר מתח ומשפיע על מצב-הרוח. בהיסטריה הליבידו המשוחרר לובש צורה של עצבוב גופני או של חרדה. אולם בפרנויה יש לנו עדות קלינית לכך, שלליבידו שהוסר מן האובייקט נועד תפקיד מיוחד. אנו נזכרים בכך שרוב מקרי הפרנויה חושפים גם סימנים של שיגעון גדלות, וששיגעון הגדלות כשלעצמו עלול לייצר פרנויה: מכאן ניתן להסיק שהליבידו המשוחרר בפרנויה נקשר אל האני, ומנוצל להאדרת האני. בכך מגיעים אל שלב הנרקיסיות המוכר מהתפתחות הליבידו, שבו האובייקט המיני היחיד של האדם הוא האני שלו עצמו. בעקבות העדות הקלינית הזאת אנו משערים, שחולי הפרנויה מביאים עמם קיבעון בשלב הנרקסי, ואנו טוענים שהנסיגה מן ההומוסקסואליות שעברה סובלימציה²² עד למצב הנרקסי, היא התורמת לרגסיה האופיינית לפרנויה.

(2) ניתן לבסס טיעון סביר לא פחות נגד סיפור-המחלה של שרבר (כמו על סיפורים רבים אחרים). זאת משום שהוא מגלה שהזית הרדיפה (נגד פלכסיג) הופיעה בצורה שאין לטעות בה לפני הופעת הפנטזיה אודות חורבן העולם, באופן שהחזרה לכאורה של המודחק הקדימה למעשה את ההדחקה, דבר שאינו עולה בקנה אחד עם השכל הישר. כדי להשיב על הטענה הזאת עלינו לעבור מן ההסתכלות הכללית ביותר אל ההוכחות הפרטניות, הנובעות ללא ספק מיחסים מציאותיים הרבה יותר מורכבים. עלינו להכיר באפשרות שהסרה כזאת של הליבידו עשויה להיות חלקית, התרחקות מתסביך אחד,

²¹ מאנשים ואובייקטים. [העורך]

²² עידון. [העורך]

כשם שהיא עשויה להיות כללית. ההסרה החלקית מן הדין שתהיה שכיחה בהרבה, והיא מקדימה את ההסרה הכללית משום שהיא מונעת אך ורק מן ההשפעות של החיים. לפיכך ההסרה החלקית יכולה להישאר בעינה, או להתרחב ולהגיע להסרה כללית המתבטאת בשיגעון גדלות. במקרה של שרבר נראה שהסרת הליבידו מאישיותו של פלכסיג היא כנראה ההסרה הראשונית. בעקבותיה באה ההזיה המחזירה את הליבידו לפלכסיג - (אמנם בלווית סימנים שליליים כסימנים של ההדחקה שהתרחשה) וכך מבטלת את עבודת ההדחקה. עתה שוב פורץ המאבק על ההדחקה, אך הפעם הוא נזקק לאמצעים חריפים יותר, במידה שהאובייקט נושא המריבה נהפך לחשוב ביותר בעולם החיצוני, מאבק המושך אליו מצד אחד את כל הליבידו ומצד שני, מפעיל את כל ההתנגדויות נגדו. המאבק על האובייקט היחיד הזה נעשה דומה למאבק כללי, שבמהלכו ניצחון ההדחקה בא לידי ביטוי באמונה שהעולם נחרב ורק העצמי נותר לפליטה. אם מסתכלים על המבנים האמנותיים שההזיה של שרבר הקימה על קרקע דתית (ההיררכיה של אלוהים - הנשמות שעמדו במבחן - המבואות הקדמיים של השמים - האלוהים השפל והעליון) ניתן להעריך בדיעבד עד כמה עשירות ושופעות הן הסובלימציות אשר בעטיו של אסון הסרת ההטענה הכללית של הליבידו הביאו להתמוטטות.

(3) שיקול שלישי העולה כאן, על יסוד ההשקפות שפותחו לעיל, מעלה את השאלה הבאה: האם עלינו לייחס להסרה הכללית של הליבידו מן העולם החיצוני השפעה גדולה עד כדי-כך שנוכל להסביר באמצעותה את 'חורבן העולם'? האם במקרה זה השקעת האני²³ של האדם לא די בה כדי לשמר את הקירבה אל העולם החיצוני? במקרה

²³ באנגלית נעשה כאן שימוש במושג ego-cathexes. [העורך]

זה היה עלינו לשלב את מה שקרוי בפנינו הטענת הליבידו²⁴ (עניין הנובע מתוך מקור ארוטי) עם עניין באופן כללי, או להביא בחשבון את האפשרות שהפרעה רחבת היקף באחסון הליבידו תגרום גם להפרעה מקבילה בהשקעת האני. אלה הן בעיות שאנו עדיין חסרי-אונים ונעדרי כלים להתמודד אתן. אילו יכולנו לצאת מתוך תורת דחפים מבוססת המצב היה שונה, אבל לאמיתו של דבר תורה כזאת אינה עומדת לרשותנו. הדחף נתפס על-ידנו כמושג המצוי בגבול שבין הגופני לבין הנפשי, ואנו רואים בו את הנציג הנפשי של כוחות אורגניים. אנו מקבלים את האבחנה המקובלת בין דחפי האני לבין הדחף המיני, אשר נראה שהיא עולה בקנה אחד עם הכפילות הביולוגית הטמונה במהות של הפרט החותר לשימור של העצמי מצד אחד ולשימור המין שלו מצד אחר. כל השאר הם מבנים שאנו מקימים, ומוכנים גם להפיל, כדי לאפשר לנו להתמצא בתהליכים הנפשיים האפלים, ומצפים מן הבדיקות הפסיכואנליטיות של התהליכים הנפשיים החולניים שתצגנה לנו מסקנות מסוימות הנוגעות לתורת הדחפים. אולם בשל התקופה הקצרה מאז הוחל בבדיקות הללו, ובשל אופיין הפרטני, לא ניתן היה להגשים ציפיות אלה. אין מקום לדחות כלאחר יד את האפשרות שההפרעות הליבידיניות ישפיעו למפרע על השקעת האני, בדיוק כשם שאין לדחות גם את היפוכו של דבר, האפשרות שהפרעה משנית בתהליכים הליבידינליים נגרמת על-ידי שינויים חריגים²⁵ באני. אכן סביר להניח, שתהליכים מן הסוג הזה הם היוצרים את האופי הייחודי של הפסיכוזה. בשלב זה אין אפשרות לקבוע מה מזה ניתן ליישם לגבי

²⁴ באנגלית: libidinal cathexis. [העורך]

²⁵ abnormal. [העורך]

הפרנויה, אך ברצוני להדגיש נקודה אחת בלבד. אין מקום לטעון שחולה הפרנויה הסיט את העניין שלו בעולם החיצוני לחלוטין, גם לא בשיא ההדחקה, כפי שניתן לומר על צורות אחרות של פסיכוזות הזייתיות (האמנטיה²⁶ של מיינרט).²⁷ החולה מתייחס אל העולם החיצוני, נותן לעצמו דין-וחשבון על השינויים החלים בו, ורשמיו ממנו גורמים לו לייצר הסברים (הגברים ש'נבראו בחיפזון'). על כן אני סבור, שהשינוי ביחסו אל העולם מוסבר באורח מלא או מכריע על-ידי הסרת העניין הליבידינלי שלו.

4) בשל הקירבה בין הפרנויה לבין הדמנטיה פרקוקס אין מנוס מן השאלה, כיצד גישה כזאת אל המחלה הראשונה משפיעה על הגישה למחלה השנייה. אני סבור שקרפלין²⁸ נקט בצעד מוצדק בבואו למזג תופעות רבות שקודם כונו בשם פרנויה, יחד עם קטטוניה וצורות אחרות, לאחדות קלינית אחת, תוך בחירה בשם דמנטיה פרקוקס, שהיא בחירה בלתי-מוצלחת. גם על הבחירה של בלוילר²⁹ בשם 'סכיוזופרניה' לסדרת התופעות הללו יש מקום להעיר, שהשם הזה ראוי לשימוש אך ורק אם לא זוכרים את פירוש המלה הזאת.³⁰ יש מן הדעה הקדומה בכך שמשמשים במאפיין של המחלה המבוסס על הנחה תיאורטית, בעיקר כשאינו מתייחס באורח בלעדי לאותה מחלה, ואשר לאור השקפות אחרות אינו מהווה הסבר למהות המחלה דווקא. מכל מקום לא כל-כך חשוב איזה שם נותנים לתמונת המחלה. הרבה יותר חשוב בעיני לשמור על מקומה של הפרנויה

²⁶ רפיון שכל. [העורך]

²⁷ Meynert. [העורך]

²⁸ Kraepelin, 1896. [העורך]

²⁹ Bleuler, 1911. [העורך]

³⁰ כלומר, 'נפש מפוצלת'. [העורך]

כדגם קליני עצמאי, גם אם תמונת המחלה מסתבכת תכופות על-ידי מאפיינים סכיזופרניים. זאת משום שמנקודת הראות של התיאוריה של הליבידו, היא נבדלת מן הדמנטיה פרקוקס בכל הנוגע למיקום של הקיבעון גורם המחלה ולמנגנון החזרה (יצירת הסימפטומים), בעוד שהמשותף ביניהן הם האופי השליט של ההדחקה והסרת הליבידו עם גרסיה אל האני. לפיכך אני סבור, שהכי יעיל הוא לכנות את הדמנטיה פרקוקס בשם פרפרניה,³¹ אשר בזכות תוכנה הלא מוגדר מבטאת היטב את הקשר בינה לבין ההגדרה הבלתי משתנה של הפרנויה, ובנוסף לכך מזכירה גם את ההפרניה³² שנשמעה בתוכה. אין להתחשב בעובדה שהשם הזה הוצע כבר בעבר למחלה אחרת, שהרי השימושים האחרים הללו לא התקבלו.

אברהם³³ כבר הסביר בצורה משכנעת, שההתרחקות של הליבידו מן העולם ברורה ביותר במחלת הדמנטיה פרקוקס. מן המאפיין הזה אנו מסיקים, שההדחקה היא תוצאה של הסרת הליבידו. את השלב של ההזיות הסוערות אנו רואים גם כאן כביטוי למאבק בין ההדחקה לבין הניסיון לריפוי, החותר להחזיר את הליבידו אל האובייקטים שלו. יונג³⁴ הבחין, בחריפות אנליטית יוצאת מן הכלל, שהחזיונות והסטריאוטיפים המוטוריים הם שרידי הטענת האובייקטים שהחולה מנסה בכל מאודו להחזיק בהם. אולם ניסיון הריפוי, שבעיני המתבונן נועד למחלה עצמה, אינו מתמקד, כמו בפרנויה, בהשלכה, אלא במנגנון ההזיתי (ההיסטרי). זהו אחד ההבדלים הגדולים בין הדמנטיה פרקוקס לבין הפרנויה. ניתן להסביר הבדל זה בגישה

³¹ Paraphrenie. [העורך]

³² hebephrenie. [העורך]

³³ Abraham. [העורך]

³⁴ Jung, 1908. [העורך]

אחרת, כתוצאה של גורמים גנטיים. התוצאה של מחלת הדמנטיה פרקוקס, במקרים שבהם ההפרעה לא נשארת חלקית מאוד, מעלה את ההבדל השני. האבחנה בדרך-כלל מבטיחה פחות מאשר בפרנויה. הניצחון אינו מתבטא, כמו בפרנויה, בבניה מחדש, אלא בהדחקה. הרגרסיה אינה מסתפקת בחזרה אל השלב הנרקסי, המתבטא בשיגעון גדלות, אלא בביטול מוחלט של אהבת האובייקט ובחזרה לאוטו-ארוטיקה הילדית. הקיבעון גורם המחלה מצוי אפוא בשלב מוקדם יותר מאשר בפרנויה, כלומר בשלב של התחלת ההתפתחות החותר לעבור מאוטו-ארוטיקה לאהבת אובייקט. גם אין זה סביר, שהדחפים ההומוסקסואליים שאנו מוצאים תכופות ואולי אפילו בקביעות, בפרנויה, ממלאים תפקיד כל-כך משמעותי באטיולוגיה של מחלת הדמנטיה פרקוקס, שהיא מטבעה הרבה פחות מוגבלת.

ההנחות שלנו בדבר הקיבעונות גורמי המחלה בפרנויה ובפרפריה מאפשרים לנו להבין, שמקרה בעל סימפטומים פרנואידיים עשוי להתפתח לדמנטיה, ושפרנויה ותופעות סכיזופרניות עשויות בהחלט להשתלב כדי ליצור תמונת מחלה כמו זו של שרבר. לתמונה זו יאה השם דמנטיה פרנואידית, בשל הופעת פנטזית המשאלה וההזיות של החולה הפרפרי, ובשל העילה של מנגנון ההשלכה ותוצאת המחלה שנוקפת לזכות האופי הפרנואידי. הרי יתכן שבמהלך המחלה קיבעונות רבים יותר יוותרו, ובזה אחר זה יאפשרו את פריצת הליבידו שהוסט, כך הקיבעונות האחרונים יהיו הראשונים, ובמהלך המחלה גם הקיבעונות המקוריים הקרובים יותר לנקודת המוצא. היינו רוצים לדעת אילו תנאים אחראים לסיום המוצלח יחסית של המקרה הזה, משום שקשה לקבל את ההנחה שנסיבה מקרית כל-כך כמו 'שיפור בעקבות מעבר' לאחר עזיבת המוסד של